

بررسی سیره پیامبر اعظم (ص) در برنامه درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی بر اساس مهارت‌های زندگی، از منظر دبیران و تحلیل محتوای کتب فوق‌الذکر

مرضیه دهقانی*

دکتر سید داوود حسینی نسب**

دکتر علیرضا حسین پور***

چکیده

هدف این پژوهش بررسی میزان آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره نبوی (ص) در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی است. به همین منظور، ضمن تحلیل محتوای کتاب‌های یاد شده، از نظرات دبیران نیز استفاده شده است. جامعه مورد بررسی در این پژوهش، اولاً شامل کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی و ثانیاً کلیه دبیران دوره راهنمایی شهرستان ارومیه است که از جامعه اول، کلیه درس‌ها تحلیل گردید و از جامعه دوم، ۸۰ معلم به عنوان نمونه براساس فرمول کوکران انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها برای بررسی نظرات دبیران، پرسش‌نامه محقق ساخته بود که بر اساس مقیاس لیکرت تنظیم شد و جهت بررسی مهارت‌های زندگی بر اساس سیره نبوی (ص)، مصادیق مهارت‌های زندگی شناسایی گردید. برای طبقه‌بندی داده‌ها از آمار توصیفی استفاده شد. فرضیه‌های پژوهش به وسیله آمار استنباطی و با بهره‌گیری از آزمون تحلیل واریانس یک سویه و آزمون تعقیبی شفه مورد آزمون قرار گرفت، سپس بر اساس سؤالات تحقیق بررسی‌های لازم نیز انجام گرفت که در مجموع نتایج زیر حاصل شد:

میزان مهارت‌های زندگی با توجه به سیره نبوی (ص) در کتب تعلیمات اجتماعی، مجموعاً در حد متوسط و متوسط به پایین ارزیابی شد. تعداد و درصد مقوله‌های مهارت‌های زندگی در کتاب پایه پنجم دوره ابتدایی بیشتر از پایه‌های سوم و چهارم و در دوره راهنمایی سال اول بیشتر از سال دوم و سوم تشخیص داده شد. اکثر دبیران با تناسب بین محتوای

تاریخ دریافت مقاله: ۸۸/۲/۹ تاریخ شروع بررسی: ۸۸/۱۰/۲۳ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۸/۱۶

* دکتری رشته برنامه‌ریزی درسی از دانشگاه فردوسی مشهد و مدرس دانشگاه ارومیه

dehghani_m33@yahoo.com

** استاد دانشگاه آزاد اسلامی تبریز d.Hosseini-nasab@Tabrizu.ac.ir

*** عضو هیات علمی دانشگاه ارومیه nadiglad@yahoo.com

کتاب تعلیمات اجتماعی و زمان اختصاص یافته به آن موافق نبودند. اکثر دبیران پایه های اول و دوم راهنمایی معتقدند که در کتاب دوره راهنمایی به آموزش مهارت‌های زندگی از منظر پیامبر اکرم (ص)، در حد متوسط پرداخته شده است، لیکن دبیران پایه سوم معتقدند که در کتاب اجتماعی سال سوم به این موضوع در حد متوسط به پایین پرداخته شده است. در مجموع، دبیران هر سه پایه راهنمایی اذعان داشتند که در این کتاب‌ها از روش و سیره پیامبر اکرم (ص) به صورت روشن و مشخص اسم برده نشده و به صراحت از آن سخن به میان نیامده است. مضافاً این که با توجه به سوال‌های باز پرسش‌نامه، اکثر دبیران استفاده از سبک و سیره پیامبر اکرم (ص) در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی را پیشنهاد نموده اند.

کلید واژه‌ها: سیره نبوی (ص)، مهارت‌های زندگی، تحلیل محتوا، دیدگاه‌های دبیران، کتاب تعلیمات اجتماعی، دوره ابتدایی، دوره راهنمایی.

مقدمه

کاشتن نهال محبت پیامبر اعظم (ص) در قلب کودکان و نوجوانان و آموزش سیره نبوی به آنان، یکی از اهداف عالیّه تعلیم و تربیت اسلامی است. از آنجا که آموزش و پرورش وظیفه آماده کردن نسل جدید را برای جامعه فردا بر عهده دارد، انتظار عمومی از آموزش و پرورش در مرحله اول این است که دانش آموزانی تربیت کند که در جامعه درست زندگی کنند. امروزه علی‌رغم ایجاد تغییرات عمیق فرهنگی و تغییر در شیوه‌های زندگی، بسیاری از افراد، در رویارویی با مسائل زندگی، فاقد توانایی‌های لازم و اساسی هستند و همین امر آنان را در مواجهه با مسائل و مشکلات روزمره و مقتضیات آن آسیب پذیر نموده است. انسان‌ها برای مقابله با تنش‌ها و فشارهای روانی^۱ که در موقعیت‌های مختلف زندگی بر آنها وارد می‌شود به راهکارهایی نیاز دارند که آنان را در این کشمکش‌ها یاری دهد. لذا با تاکید بر سیره پیامبر اکرم (ص)، می‌توان از هم اکنون فرصت‌هایی فراهم کرد تا کودکان و نوجوانان علاوه بر کسب توانایی‌های خواندن و نوشتن، حساب کردن و...، مهارت‌های زندگی را نیز فرا گیرند تا برای مواجهه با مشکل فوق در آینده توانا شوند. مهارت‌های زندگی، مهارت‌های شخصی و اجتماعی هستند که کودکان و نوجوانان باید آنها را یاد بگیرند تا بتوانند در مورد خود، انسان‌های دیگر و کل اجتماع به طور موثر و شایسته عمل نمایند. باید به دانش‌آموزان، آموزش داده شود که با ساختارهای عمومی چگونه برخورد کنند؛ و این کار را با کمک مجموعه مستحکمی از دانش نظری والگوهایی

مناسب، به‌ویژه بهره‌گیری از الگوی کاملی چون پیامبر اکرم (ص)، می‌توان انجام داد. آموزش مهارت‌های زندگی به کودکان و نوجوانان، همواره از وظایف و برنامه‌های دستگاه آموزش و پرورش بوده است، چون از رهگذر آموزش است که موجبات رشد و اعتلای توانایی‌هایی فراهم می‌گردد که می‌تواند زمینه سازگاری و رفتارهای مثبت شده و ایجاد ارتباط سالم و صحیح را در بین کودکان و نوجوانان و با اطرافیان موجب گردد و آنان را قادر به شکوفا نمودن توانائی‌های بالقوه‌شان سازد. از طرف دیگر دانش‌آموزان می‌بایست نیازهای اجتماعی را درک کنند و مهارت‌های لازم به منظور ارتباط و تعامل در جهان امروزی را بیاموزند. آنها باید دریابند که یادگیری برای زندگی کردن است و آموزش به معنای توسعه توانا ساختن قضاوت‌ها و شکل دادن به اعتقادات است.

مهارت‌های زندگی به افراد کمک می‌کند تا در وضعیت‌های مختلف بتوانند با سایرین به نحو مطلوب و شایسته‌ای ارتباط برقرار کنند و راه دستیابی به خدمات اجتماعی، محیط زیست و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و فعالیت‌های موثر بر زندگی را بیاموزند. بنابراین مطالعه دقیق، برنامه ریزی اولیه، هدف‌گذاری صحیح و تلاش مستمر برای آموزش این مهارت‌ها ضروری است.

انسان دنیای امروز به لحاظ پیچیدگی زندگی، وسعت و سرعت تغییرات با چالش‌های فراوانی روبروست که این چالش‌ها در قرن آینده بارزتر خواهد شد (دلور، ترجمه فقیهی و رؤوف، ۱۳۷۵). از چالش‌ها و بحران‌های مطرح می‌توان به مواردی همچون چالش بین جهانی شدن و بومی ماندن، بحران جمعیت، بحران سلامتی و تغذیه و دگرگونی‌های فناوری و شرایط حرفه‌ای، اثرات فناوری نوین ارتباطی بر مهارت‌های اجتماعی و اخلاقیات، مشکلات خانوادگی، اشتغال والدین در بیرون از منزل و ... اشاره کرد (پراواز، ترجمه شیخاوندی ۱۳۷۸). هر کدام از این بحران‌ها مشکلاتی را بر چگونگی زندگی افراد و رفتارهای اجتماعی و فردی آنها تحمیل می‌کنند (ادیب، ۱۳۸۲). آموزش مهارت‌های زندگی فرد را برای غلبه بر چنین تنش‌ها و مشکلاتی که در زندگی پیش روی فرد و جامعه است آماده می‌کند. با توجه به داشتن الگوی کاملی چون حضرت رسول اکرم (ص) که مورد تائید و احترام تمامی مسلمانان می‌باشد، استفاده از روش و سیره آن حضرت در آموزش این مهارت‌ها برای دانش‌آموزان بسیار کارساز خواهد بود.

امروزه بخش قابل توجهی از برنامه‌های رسمی نظام‌های آموزشی دنیا به آموزش مهارت‌های زندگی اختصاص یافته است (ادیب، ۱۳۸۲). خوشبختانه ایران هم به‌عنوان یکی از کشورهایی است که به ضرورت اجرای این برنامه‌ها پی برده و اقداماتی را هم به عمل آورده است (رمضانخانی، سیاری، ۱۳۷۸).

در متون تخصصی تلاش زیادی در جهت تعریف مهارت زندگی صورت گرفته است. از نظر بوتوین^۲ (۱۹۹۷) آموزش مهارت‌های زندگی که برنامه آن اولین بار توسط وی به کار گرفته شد، شامل سه قسمت است: آموزش مهارت‌های شخصی، آموزش مهارت‌های اجتماعی و آموزش مربوط به عدم مصرف الکل و مواد مخدر. به نظر هامبورگ و گازدا، آموزش مهارت‌های اجتماعی زیر مجموعه‌ای از آموزش مهارت‌های زندگی است. در واقع آموزش مهارت‌های زندگی آموزش رسمی و شکل یافته مهارت‌های لازم برای بقای زندگی با دیگران و موفقیت در جامعه پیچیده می باشد (به نقل از آقاجانی، ۱۳۸۱). از نظر بالدو و فرانسیس^۳، مهارت‌های زندگی، کودکان و نوجوانان را قادر می‌سازد تا دانش‌ها (آنچه را که می‌دانند) و نگرش‌ها و ارزش‌های خود (آنچه احساس می‌کنند و بدان باور دارند) را به عمل تبدیل نمایند. منظور از مهارت‌های زندگی این است که هر کودک در کنار آموزش خواندن و نوشتن، به مهارت‌هایی دست یابد که به مدد آنها بتواند ابتدا به شناخت درستی از خود دست پیدا کند و سپس به خوبی با افراد و محیط اطراف ارتباط برقرار سازد و به حل مشکلات خود و جامعه و محیط زیست یاری دهد (کیانی، ۱۳۸۰، به نقل از دهقانی، ۱۳۸۳). مهارت‌های زندگی طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی (ترجمه نوری قاسم‌آبادی، ۱۳۷۷)، مهارت‌هایی هستند که برای افزایش توانایی‌های روانی - اجتماعی افراد، به آنها آموزش داده می‌شود و فرد را قادر می‌سازد که به طور موثر با مقتضیات و کشمکش‌های زندگی روبه‌رو شود.

به نظر طارمیان، مهارت‌های زندگی عبارت‌اند از توانایی‌هایی که زمینه سازگاری و رفتار مثبت و مفید را فراهم می‌آورند. این توانایی‌ها فرد را قادر می‌سازد مسئولیت‌های اجتماعی خود را بپذیرد و بدون لطمه زدن به خود و دیگران، با خواسته‌ها و انتظارات و مشکلات روزانه، به‌ویژه در روابط بین فردی به شکل موثری روبه‌رو شود (طارمیان، ۱۳۷۸). تحقیقات زیادی در رابطه با تاثیر آموزش مهارت‌های زندگی انجام شده است که همگی تاثیر مثبت آموزش آنها را بر انسان تایید نموده است. مهارت‌های زندگی در افزایش سلامت عمومی، عزت نفس و خود ابرازی تاثیر دارد (پاشا و یادآوری، ۱۳۸۶).

واقعیت آن است که آموزش مهارت‌های زندگی واجتماعی از فونونی ترکیب شده است که به افراد، برای کسب روابط بین فردی خود کمک می‌کند. نتایج حاصل از این آموزش‌ها حاکی از تأثیر آنها در تغییر وضعیت و تغییر رفتار (کارتلج و میلبرن، ۱۳۷۲)، در ارتباطات میان فردی (هارجی و همکاران، ۱۳۷۷)، در درمان اسکیزوفرنی (ترور هولین به نقل از ده بزرگی، ۱۳۷۸)، رفع اضطراب اجتماعی و ایجاد رفتار اجتماعی (لیبرمن، ۱۹۸۹)، بزهکاری (اسپیس، ۱۹۹۵) پیشگیری

از مصرف الکل و مواد مخدر (بوتوین، ۱۹۹۷) و ریجوی (۲۰۰۶) آن را به عنوان یک ضرورت قلمداد می‌کنند.

مهارت‌های زندگی بسیار متنوع بوده و تقسیم بندی واحدی در زمینه آن وجود ندارد. برای مثال، بالدو و فرانسیس (۱۹۹۸) مهارت‌های زندگی را به پنج شکل طبقه بندی کرده‌اند (اذانچیلر، ۱۳۸۳). سازمان بهداشت جهانی، (ترجمه نوری قاسم‌آبادی، ۱۳۷۷)، مهارت‌های زندگی را بر ده مهارت و توانایی اساسی تقسیم نموده است. صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) با اقتباس از مجموعه آموزش طرح زندگی، مهارت‌های زندگی را به نه بخش تقسیم نموده است (اذانچیلر، ۱۳۸۳). طارمیان و همکاران (۱۳۷۸) مهارت‌های زندگی را در هشت طبقه قرار داده‌اند. ادیب (۱۳۸۲) مهارت‌های زندگی را به پانزده گستره تقسیم نموده، که به نوبه خود به مصادیق و مولفه‌های ریزتری نیز تقسیم شده است. اذانچیلر (۱۳۸۳)، مهارت‌های زندگی را در پانزده گستره تقسیم نموده است و دهقانی (۱۳۸۵) نیز مهارت‌های زندگی را در ده مقوله تقسیم نموده است.

در بسیاری از افراد، میل شدیدی برای برقراری ارتباط ثمر بخش وجود دارد، ولی اغلب در برخورد هایمان با دیگران، ناتوان هستیم. یکی از دلایل اصلی این امر، آن است که مردم نوعاً سدها و موانع ارتباطی را ناآگاهانه در گفت‌وگوی خود وارد می‌سازند (بولتون، ترجمه سهرابی، ۱۳۸۱). نظام آموزش و پرورش هر کشور، دارنده مجموعه‌ای از تدابیر سازمان یافته است که می‌تواند امکانات بالقوه آدمیان را بالفعل کند و شرایط مناسبی را در قالب برنامه‌ها و فرصت‌های آموزشی در اختیار فراگیران قرار دهد تا امکان آشنا شدن با سرمایه‌های فرهنگی و تجربیات پیشینیان را پیدا کنند (حسینی نسب و دهقانی، ۱۳۸۷). از این رو آموزش و پرورش به عنوان یک سازمان رسمی باید برای ایجاد و پرورش مهارت‌های زندگی مطابق با نیازهای کودکان و نوجوانان برنامه داشته باشد.

مدرسه از جمله مؤسساتی است که با اجرای برنامه‌های درسی مناسب می‌تواند به ایجاد رفتارهای بهنجار و منطبق با اعتقادات اجتماعی در دانش‌آموزان کمک نموده و فرایند جامعه‌پذیری را در آنها تسهیل نماید (علاقه‌بند، ۱۳۷۵). باید به دانش‌آموزان، آموزش داده شود که با ساختارهای عمومی چگونه برخورد کنند تا شاهد خرد شدن شیشه‌های اتوبوس و یا خراب شدن تلفن عمومی نباشیم. باید کنترل نمودن هیجانات به بچه‌ها آموزش داده شود (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۰). مدارس از طریق برنامه‌های رسمی و غیر رسمی یا پنهان این نقش خود را ایفا می‌کند (ادیب، ۱۳۸۲).

هدف اصلی آموزش تعلیمات اجتماعی در دوره راهنمایی این است که دانش آموزان توانایی لازم جهت ایجاد روابط اجتماعی با گروه‌های مختلف را به دست آورند و بتوانند با نهادها و موسساتی که برای تأمین نیازهای مردم ایجاد شده‌اند، ارتباط لازم و مناسب برقرار کنند و با رعایت قوانین و مقررات به نیازهای روزمره خود جامعه عمل ببوشانند و نیز بتوانند به‌عنوان یک شهروند نقش خود را در سرنوشت جامعه ایفا کنند (دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، ۱۳۷۷). قبل از هر نوع برنامه‌ریزی جهت ارتقای رشد اجتماعی دانش آموزان، اطلاعات وسیع و کاملی از وضعیت فعلی مدارس و محتوای کتاب‌های درسی لازم است تا بتوان اقدامات آتی را بر اساس موقعیت کنونی برنامه‌ریزی کرد. برنامه درسی و محتوای آن بهترین ابزار جهت آشنا کردن دانش آموزان با سیرت و صورت پیامبر اکرم می باشد. لذا مولفان کتب درسی، جهت رساندن دانش آموزان به این مهارت‌ها نیازمند الگویی می‌باشند که به فرمان خداوند، در قرآن نیز مکرراً بر آن تأکید گردیده است، این الگو پیامبر ارجمند اسلام (ص) است که مسلمانان باید او را مقتدا و سرمشق خود قرار دهند و در همه امور از آن حضرت پیروی کنند (احزاب، ۲۱؛ حشر ۷؛ نساء، ۵۹؛ مائده، ۵۴؛ محمد، ۳۳ و تغابن، ۱۲).

سیره انبیا، مصداق تربیت عملی انسان است و این تربیت در برترین و کامل‌ترین جلوه‌اش در قرآن کریم و در طول آن، در گفتار و رفتار پیامبر خدا (ص) و ائمه هدی (ع) - که غیر قابل تفکیک‌اند - تجلی کرده است شخصیت و زندگی پیامبر بزرگوار اسلام، در طول تاریخ از زوایای گوناگون مورد تحقیق و کنکاش اندیشمندان و صاحب نظران قرار گرفته است. آن حضرت، در جمیع خصال پسندیده ممتاز و بی‌نظیر بوده و سرآمد برجستگان بشر می‌باشد.

در محضر از همه خوب‌تر، در کرم و سخا از همه پیشتر، در مروت و وفا از همه تمام‌تر، در حلم و تواضع از همه کامل‌تر و در احسان از همه شامل‌تر بود. در شجاعت و قوت کس با وی بر نمی‌آمد؛ در کرامت، خاص و عام را بر وی اعتماد و در صدق و راستی همه را بر قول وی وثوق و اعتبار بود. در امانت شهر، در سیرت اصلح و در سخن افصح بود. قوم او را امین می‌خواندند و رأی او را در جمله کارها متین شمردند (غیاثی کرمانی، ۱۳۸۱). پیامبر اکرم (ص) مردی بود که در عمل سیره داشت، روش و اسلوب داشت، منطبق داشت، و ما مسلمانان موظفیم که سیره ایشان را بشناسیم، منطبق عملی ایشان را کشف کنیم، برای این‌که از آن منطبق در عمل استفاده کنیم (مطهری، ۱۳۵۴).

سیره به معنای سبک، سیر، کردار و رفتار است. سیره همان منطبق عملی است که دارای اصولی ثابت و استوار است. منظور اصلی و هدف عمده در تدوین و یا بررسی سیره، سبک و

اسلوب خاص زندگانی افراد برجسته است که مورد مطالعه قرار گرفته و دیگران آن سبک و شیوه را پیروی نمایند (حجتی، ۱۳۷۱). جمع‌آوری رخدادهای در کنار یکدیگر و تحلیل حکیمانه آنها و درک بیشتر این شخصیت نامتوها، سبب می‌شود مؤمنان - و دیگران - او را بهتر بشناسند و محبتشان به او بیشتر شود؛ و نتیجتاً بهتر دستورهای او را جامه عمل بپوشند و استوارتر گام در راهی نهند که او پیموده است (مطهری، ۱۳۶۸).

مهارت‌های زندگی از نظر اسلام بسیار متنوع بوده و تقسیم‌بندی‌های مختلفی در این زمینه وجود دارد. در کتاب مهارت‌های زندگی از دیدگاه قرآن و احادیث (۱۳۸۷)، مهارت‌های زندگی به چهار دسته: مهارت خودآگاهی، مهارت روابط بین فردی، مهارت همدلی و مهارت تصمیم‌گیری طبقه‌بندی شده است. مهارت خودآگاهی شامل ضرورت و اهمیت شناخت انسان، هدف شناخت انسان، آثار و نتایج خودشناسی، سیمای انسان در آینه آیات و نتیجه تفکر مثبت است. مهارت روابط بین فردی شامل پایه‌های اخلاقی در جهان بینی اسلامی، اصل کرامت نفس، اصل رعایت میزان، اصل تعهدپذیری، اصل امانت، اصل پاک‌سازی و جبران کمبودهای روحی است. که هر یک از این مهارت‌ها با ذکر آیاتی از قرآن و احادیثی از ائمه معصومین در کتاب مذکور تبیین و تشریح شده است.

مهارت‌های زندگی در سیره پیامبر اعظم، بر اساس کتاب «سیره نبوی منطق عملی» دلشاد تهرانی (۱۳۸۵) و همچنین کتاب مهارت‌های زندگی در سیره پیامبر اعظم (ص) (۱۳۸۵) که برگرفته از کتاب قبلی می‌باشد؛ به سه بخش سیره فردی، سیره اجتماعی و سیره مدیریتی تقسیم شده است. بخش سیره فردی به اصل بندگی و عبادت، اصل تکریم خویش، اصل تکلف، اصل صبر و استقامت، اصل تفکر، اصل عزت، اصل استقلال، اصل آزادگی، اصل ساده‌زیستی، اصل حفظ حدود و مرزهای الهی، اصل نظم و انضباط، اصل اعتدال، اصل رعایت حقوق جانداران و بخش دوم، سیره اجتماعی شامل اصل رفق و مدارا، اصل تکریم دیگران، اصل عدم استرحام، اصل عدم مداهنه، اصل عدالت اجتماعی، اصل اخوت، اصل شورا، اصل اهتمام برای مستضعفان، اصل مقابله با مستکبران، اصل مساوات، اصل تعاون، اصل مکارم اخلاقی؛ و بخش سیره مدیریتی و حکومتی رسول اکرم شامل اصل اصلاح رابطه بین خود و خدا، اصل رحمت و محبت، اصل رعایت اهلیت، اصل شرح صدر، اصل تواضع و تکبر نکردن، اصل سپردن مسئولیت به صالحان و پاسخگو نمودن آنان، اصل تبعیت و اطاعت، اصل جلوگیری از سوء استفاده (احتمالی) اطرافیان و وابستگان، اصل عدم احتجاج، اصل پایبندی به عهد و پیمان، اصل تصمیم‌گیری صحیح، اصل انضباط و جدیت، اصل نصیحت خیرخواهانه و انتقاد سازنده متقابل، اصل رعایت انصاف در رفتار، اصل برپا داشتن

حق و عدل، اصل تشویق و تنبیه، و بالاخره اصل روشنگری و توضیح عملکرد تقسیم شده و هر یک از آنان بر اساس سیره پیامبر و ذکر حکایتی از آن حضرت توصیف و تبیین گردیده است. شناختن و عمل به رفتارهای مناسب را می‌توان یاد گرفت، فراموش کرد و از نو آموخت. انسان در مسیر زندگی خود برخی از مهارت‌ها و روش‌ها و رفتارهای خوب را کسب می‌کند و می‌تواند سطح عملکرد خود در این مهارت‌ها را بهبود بخشد. برنامه درسی و محتوای آن بهترین ابزار برای دانش‌آموز جهت کسب مهارت‌های لازم برای درست زندگی کردن، ایجاد روحیه مدنی و جامعه‌پذیر شدن، به‌شمار می‌رود و در این میان دروس تعلیمات اجتماعی نقش موثر و مهم‌تری دارند. استفاده از سیره نبوی در این دروس قطعاً تأثیر بسزایی در پرورش مهارت‌های زندگی خواهد داشت. به‌خصوص اگر این آموخته‌ها را در اولین سنین یادگیری (دوره ابتدایی) فرا بگیرد. می‌دانیم که امیرمؤمنان علی(ع) فرمودند؛ دانشی که در کودکی فرا گرفته می‌شود مانند نوشته بر روی سنگ است (و باقی می‌ماند). دوره کودکی دوره‌ای است که در آن بسیاری از موانع درونی و بیرونی بر سر راه شناخت و پذیرش و گرایش انسان وجود ندارد، بنابراین آموزش‌ها در عمیق‌ترین لایه‌های وجود کودک نفوذ می‌کنند. همچنین، دوره راهنمایی تحصیلی نیز، با توجه به ظرافت‌ها و حساسیت‌های این دوره سنی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ هم به دلیل این که دوره گذار از کودکی به نوجوانی است و هم از نظر روان‌شناختی که دوران بحران هویت و تلاش برای هویت‌یابی از سوی نوجوان است؛ چنان‌که در سند ملی نیز این دوره زمینه‌ساز برای انتخاب متنوع و گسترده جهت وحدت بخشی میان نقش‌های وجودی و اجتماعی متربی در نظر گرفته شده است (رهنامه سند ملی، ۱۳۸۸). لذا در این پژوهش تمرکز بر دوره ابتدایی و راهنمایی می‌باشد.

بنابراین با توجه به اهمیت یادگیری مهارت‌های زندگی خصوصاً مهارت‌های زندگی منطبق با سیره نبوی، برای مواجهه با مسائل و مشکلات روزمره و تأثیر آن بر بهبود زندگی فردی، اجتماعی، چون نظام آموزشی در کشورمان متمرکز است و کتاب درسی جزء مهم‌ترین منابع و مراجع یادگیری می‌باشد، از آنجایی که کتاب‌های درسی انعکاس‌هایی از تغییرات در برنامه درسی و ارزش‌های جامعه است و از حدود اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ کتاب‌های درسی در جهت واکنش‌های اجتماعی و موقعیت‌های متغیر اقتصادی تغییر کرده‌اند (آلتباخ، ۶، ۱۹۹۵). کتاب‌های درسی در نظام آموزشی متمرکز با امتحانات هماهنگ از اهمیت خاصی برخوردارند، زیرا در این نوع نظام آموزشی، فراگیران می‌بایست تمامی مطالب و محتوای موجود در لابه‌لای کتاب‌های درسی را مطالعه کرده و یاد بگیرند، تا امکان موفقیت آموزشی برای آنها فراهم گردد (فتحی‌آذر، ۱۳۸۰). کتب درسی سنتی‌ترین رسانه‌های آموزشی است که از طریق آن‌ها برنامه‌های

درسی به صورت مکتوب ارائه می گردد (ادیب، ۱۳۷۴). لذا بررسی و تحلیل کتب درسی در این خصوص موثر بوده و قطعاً نتایج آن برای طراحان و برنامه ریزان کمک کننده خواهد بود. اکنون، با توجه به داشتن الگوی کاملی چون پیامبر اکرم (ص) و از آنجا که نظام آموزشی در کشورمان متمرکز است و کتب درسی جزء مهم ترین منابع و مراجع یادگیری می باشند، تا تحقیق حاضر با هدف بررسی سیره پیامبر اعظم (ص) در برنامه درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی بر اساس مهارت های زندگی، با توجه به تحلیل محتوای کتب فوق الذکر و استفاده از نظرات دبیران دوره راهنمایی شهرستان ارومیه پاسخگویی این سوال باشد که:

«آیا کتاب های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی بر اساس آموزش مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) تهیه و تنظیم شده اند؟»

با انجام این مهم می توان مسائل موجود در کتب تعلیمات اجتماعی را در خصوص آموزش مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) طرح و از این طریق خدمت مؤثری به نسل جوان و جامعه نمود.

اهداف پژوهش

- این پژوهش در پی بررسی میزان آموزش مهارت های زندگی از منظر سیره نبوی (ص) در کتاب های تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی است. از این رو دو هدف کلی در نظر بوده است:
- الف. تعیین وضعیت ارائه مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) در کتب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی تحصیلی؟
  - ب. تشخیص دیدگاه های دبیران دوره راهنمایی شهرستان ارومیه در خصوص مهارت های زندگی که در کتب تعلیمات اجتماعی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) ارائه شده است. هم چنین این پژوهش در پی دستیابی به هدف های ویژه زیر نیز بوده است:
۱. تعیین مقوله هایی برای تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی بر اساس مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص)؛
  ۲. تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی با توجه به مقوله های تعیین شده در خصوص مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص)؛
  ۳. تعیین وضعیت نگرش دبیران در خصوص آموزش مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب های دوره راهنمایی تحصیلی؛
  ۴. آرایه پیشنهادی در خصوص توجه بیشتر به مهارت های زندگی بر اساس سیره نبوی

در کتاب‌های فوق‌الذکر.

سؤال‌های پژوهش

۱. مقوله‌های منطقی برای تدریس مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص) کدامند؟
۲. در کتب تعلیمات اجتماعی به چه میزان به آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص) تاکید شده است؟
۳. آیا بین حجم محتوای کتب بر اساس مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبراعظم (ص) و زمان آموزش آن (ساعات تدریس هفتگی) از نظر دبیران، تناسب کافی وجود دارد؟
۴. نظر دبیران درباره محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی در خصوص آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص) چیست؟
۵. آیا تفاوت معناداری بین نظرات دبیران کلاس‌های اول، دوم و سوم دوره راهنمایی در خصوص سوال‌های ۲، ۳ و ۴ در خصوص مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص) وجود دارد؟

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری این تحقیق شامل دو جامعه زیر می‌باشد:

۱. کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پایه سوم و چهارم و پنجم دوره ابتدایی و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی مجموعاً شامل سه کتاب اول، دوم و سوم راهنمایی تحصیلی در سال ۸۸-۸۷.
  ۲. کلیه دبیران تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی شهرستان ارومیه که در سال تحصیلی ۸۸-۸۷ کتاب تعلیمات اجتماعی را تدریس کرده‌اند و تعداد آنها ۱۰۲ نفر بوده است.
- از جامعه اول، تمام دروس کتب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و راهنمایی، مورد تحلیل قرار گرفت. در خصوص دبیران، برای تعیین حجم نمونه آماری از فرمول تعیین حجم نمونه کوکران^۷ (نادری و سیف نراقی، ۱۳۸۰)، استفاده شد که شمار نمونه آماری ۸۰ نفر به دست آمد. روش نمونه‌گیری از دبیران به صورت تصادفی ساده و نحوه‌گزینش به این صورت بود که از بین ۲ ناحیه شهرستان ارومیه، ۲۰ مدرسه به‌عنوان نمونه، به صورت تصادفی انتخاب و به معلمان علوم اجتماعی آن مدارس، پرسش‌نامه داده شد.

روش و ابزار گردآوری داده‌ها

ابزار گردآوری داده‌ها برای فراهم آوردن اطلاعات لازم به منظور دستیابی به نظرات دبیران

تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی، پرسش‌نامه پژوهش‌گر ساخته‌ای بود که بر پایه مقیاس لیکرت^۸ تنظیم شده بود. از سه نوع پرسش‌نامه به صورت زیر استفاده گردید:

یک پرسش‌نامه با ۴۳ سوال بسته پاسخ و دو سوال باز پاسخ برای نظرخواهی از دبیران تعلیمات اجتماعی سال اول دوره راهنمایی؛

یک پرسش‌نامه با ۴۳ سوال بسته پاسخ و دو سوال باز پاسخ برای نظرخواهی از دبیران تعلیمات اجتماعی سال دوم دوره راهنمایی؛

یک پرسش‌نامه با ۴۳ سوال بسته پاسخ و دو سوال باز پاسخ برای نظرخواهی از دبیران تعلیمات اجتماعی سال سوم دوره راهنمایی.

ضمناً در این پژوهش جهت بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های یاد شده، مصادیق مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) شناسایی و طبقه‌بندی شد. این طبقه‌بندی بر اساس مطالعه وسیع در مجموع منابع و استفاده از دیدگاه‌های متخصصین و راهنمایی اساتید انجام گرفت. تعداد مقوله‌های مهارت‌های زندگی از منظر سیره نبوی شناسایی شده، به‌طور کلی ده مورد بود که هر کدام از آنها خود به مولفه‌هایی متشکل از زیر گروه‌ها تقسیم شد. ضمناً واحد مورد بررسی در این تحلیل به‌عنوان یک مضمون در نظر گرفته شده و تمامی دروس هر سه کتاب تحلیل گردید. در این تحلیل مقوله‌های مورد بررسی شمارش شده و به صورت فراوانی و درصد محاسبه گردید.

پس از تهیه پرسش‌نامه‌ها، روایی آن توسط چند تن از اساتید صاحب نظر تایید شد. برای سنجش پایایی پرسش‌نامه‌ها از روش آلفای کران باخ^۹ استفاده گردید. این روش برای برآورد هم‌آهنگی درونی ابزارهای اندازه‌گیری که ویژگی‌های گوناگون را اندازه‌گیری می‌کند به کار می‌رود. برای این کار، ۳۰ نمونه از پرسش‌نامه‌ها به دبیران دوره راهنمایی داده شد و پس از گردآوری، ضریب پایایی پرسش‌نامه‌ها برابر $D = 0.94$ به دست آمد که نشان دهنده پایایی خوب پرسش‌نامه است.

روایی مصادیق مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص)، توسط اساتید صاحب نظر تایید شد و همچنین پایایی آن نیز محاسبه گردید (در مورد پایایی چک لیست مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) به این صورت اقدام گردید که بعد از آموزش روش تحلیل محتوا با استفاده از چک لیست تهیه شده به دو نفر، نتایج به‌دست آمده با تحلیل صورت گرفته توسط محقق، مقایسه و پایایی آن تأیید گردید).

روش تجزیه و تحلیل آماری

به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده و همچنین بررسی نظرات دبیران، از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از روش‌های آماری به شرح زیر استفاده شد: برای سوال ۱ با استفاده از بررسی اسناد، مصادیق مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) شناسایی و استفاده شد. برای سوال‌های ۲ و ۳ و ۴ با استفاده از روش‌های آمار توصیفی با محاسبه توزیع فراوانی و درصدگیری به تجزیه و تحلیل آنها پرداخته شده و برای سوال پژوهشی ۵ از آزمون تحلیل واریانس یک سویه استفاده شد. جهت بررسی تفاوت معناداری، از آزمون تعقیبی شفه استفاده گردید.

یافته‌های پژوهش

سوال پژوهشی ۱: مقوله‌های منطقی برای تدریس مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) کدامند؟

مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص) در ده مقوله طبقه‌بندی گردید. این طبقه‌بندی بر اساس مطالعه وسیع در مجموع منابع و استفاده از دیدگاه‌های متخصصین و راهنمایی اساتید انجام گرفت، که هر کدام از این مقوله‌ها خود به مولفه‌هایی متشکل از زیر گروه‌های ذیل تقسیم شد:

۱. مهارت‌های ارتباط انسانی و روابط بین فردی: نرم خوبی و خوش خلقی، رفق و مدارا، مساوات، اصل اخوت، عطوفت و گرامی داشتن یکدیگر، دست دادن، گشودن گرفتاری یکدیگر، شادکردن همدیگر، آسانگیری، گشاده‌رویی، احترام به یکدیگر، احسان و نیکوکاری، اعتدال و میانه‌روی و انصاف، برابری و برادری، بردباری، تانی، صبوری و تأمل، جوانمردی، خویش‌داری، رازداری، راستگویی، فروتنی، معاشرت، محبت، مهربانی رعایت ادب نیکو؛

۲. مهارت‌های بهداشت و سلامت جسمی و روانی و رعایت نکات ایمنی: آسانگیری، اصلاح درون، روش طعام خوردن و اعتدال در آن، امنیت، مقابله با بیماری، نظافت و پاکیزگی، تندرستی، توکل، روزه داری، ورزش (شنا، اسب دوانی، تیر اندازی)، استفاده از عطر، مسواک زدن، رعایت آداب غذا خوردن؛

۳. مهارت‌های تصمیم‌گیری شامل: اعتدال، تعقل و تفکر، انصاف، بردباری، تجربه، مشورت، دادگری و عدالت، علم و آموزش، صبر و شکیبایی، بینش می‌باشد؛

۴. مهارت‌های مشارکت و همکاری: تعاون، مشورت، مسئولیت‌پذیری، راز داری، واقع بینی، بخشش، وفای در عهد، تحمل و بردباری؛

۵. مهارت پدر و مادر بودن: انتخاب همسر، تکریم کودکان، مساوات، بوسیدن فرزندان، احترام، ادب و تربیت، نیکی به پدر و مادر، حق فرزند بر پدر و مادر، صلح رحم، حق همسر، حق کودک، حق مادر؛

۶. مهارت خود آگاهی شامل: خود شناسی، تعقل و تفکر، حق شناسی، توکل؛

۷. مهارت اداره زندگی: سادگی در زندگی، آسانگیری، استقامت و پشتکار، تدبیر، کار و کوشش؛

۸. مهارت قابلیت‌های حرفه‌ای شامل: مشورت، تعقل، تدبیر، تجربه، علم داشتن و آموزش، حق کارگر، سخت‌کوشی؛

۹. مهارت‌های شهروندی: آزادی، عدالت، نظم و انضباط، همکاری و تعاون، برابری و برادری، نظافت و پاکیزگی، انفاق، اعتدال، امر به معروف و نهی از منکر، انصاف، حق همسایه، خویشتنداری، شجاعت.

۱۰. مهارت‌های حل مسئله و خلاقیت شامل: تفکر و تعقل، آگاهی، علم و آموزش، تصمیم‌گیری، تجربه، مشورت (در خصوص مطابقت مهارت‌های زندگی بر اساس سیره نبوی ضمن استفاده از نظرات اساتید و متخصصان فن، از این منابع استفاده گردید: مطهری (۱۳۶۸)، احمدیان (۱۳۸۵)، دلشاد تهرانی (۱۳۷۲)، غیائی کرمانی (۱۳۸۱)، مطهری (۱۳۶۷)، کمالی دزفولی (۱۳۷۴)، احمدی (۱۳۷۵)، جعفریان (۱۳۷۴)، هاشمی (۱۳۷۸)، شرفی (۱۳۸۱)، علاسوند (۱۳۸۶)، مطهری (۱۳۵۴)، کتاب‌های مهارت‌های زندگی در سیره پیامبر اعظم (ص) (۱۳۸۵) و مهارت‌های زندگی از دیدگاه قرآن و احادیث (۱۳۸۷).

سوال پژوهشی ۲: در کتب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی و دوره راهنمایی به چه میزان بر آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره ی پیامبر اعظم (ص) تاکید شده است؟

باتوجه به تحلیل محتوای کتاب‌های یاد شده، هم‌چنان که در جدول شماره های ۱ و ۲ دیده می‌شود، در متن کتاب‌های دوره ابتدایی در پایه سوم دبستان ۸/۳۴ درصد و در متن پایه چهارم ۸/۳۴ درصد و در متن کتاب پنجم دبستان ۸۳/۳ درصد به مهارت‌های اجتماعی پرداخته شده است. همچنین در سوالات کتب فوق‌الذکر نیز به ترتیب در سال سوم ۱۲/۵ درصد، سال چهارم ۱۸/۸ درصد و سال پنجم ۶۸/۷ درصد به مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) پرداخته شده است که از لحاظ میزان توجه، برای پایه سوم و چهارم در حد متوسط به پایین و برای پایه پنجم بالاتر از متوسط و خوب است. ضمناً پراکندگی مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب‌ها یکسان نبوده و بیشتر تاکید کتاب سال سوم دوره ابتدایی

بر مهارت‌های ارتباط انسانی و روابط بین فردی، مهارت‌های مشارکت و همکاری و مهارت اداره زندگی بوده است. تاکید کتاب سال چهارم بر مهارت‌های ارتباط انسانی، روابط بین فردی، مشارکت و همکاری، مهارت اداره زندگی و مهارت‌های شهروندی بوده است. تاکید کتاب سال پنجم بر مهارت‌های مشارکت و همکاری، مهارت اداره زندگی، مهارت‌های شهروندی و مهارت خود آگاهی بوده است. از مقایسه بین کتب فوق‌الذکر مشخص است که تعداد و درصد مقوله‌های مربوط به مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب سال پنجم به مراتب بیشتر از کتاب سال سوم و چهارم می‌باشد. البته دلیل این نکته به علت طرح مباحث مربوط به ظهور و گسترش اسلام، تشکیل حکومت اسلامی، جامعه اسلامی بعد از پیامبر و ویژگی‌های آن در بخش تاریخ کتاب تعلیمات اجتماعی سال پنجم می‌باشد. که به سیره آن حضرت اشاراتی شده است.

جدول ۱. درصد و فراوانی مهارت‌های زندگی ارائه شده در کتب تعلیمات اجتماعی پایه های سوم، چهارم و پنجم دوره ابتدایی از منظر سیره نبوی

پایه کلاسها	متن درس		سوالات	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
پایه سوم	۱	۸۳/۴	۲	۱۲/۵
پایه چهارم	۱	۸۳/۴	۳	۱۸/۸
پایه پنجم	۱۰	۸۳/۳	۱۱	۶۸/۷
کل	۱۲	۱۰۰	۱۶	۱۰۰

در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی، با توجه به تحلیل محتوای کتاب‌های یاد شده، هم چنان که در جدول شماره ۲ دیده می‌شود، در سال اول ۵۰ درصد، در سال دوم ۲۵ درصد، در سال سوم نیز ۲۵ درصد به مهارت‌های اجتماعی پرداخته شده است. در سوالات کتب فوق‌الذکر نیز به ترتیب در سال اول ۵۰ درصد، سال دوم ۳۳/۳ درصد و سال سوم ۱۶/۷ درصد به مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) پرداخته شده است که از لحاظ میزان توجه، در حد متوسط به پایین است. ضمناً پراکندگی مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب‌ها یکسان نبوده است. تاکید کتاب پایه اول دوره راهنمایی تحصیلی، بیشتر بر مهارت‌های ارتباط انسانی و روابط بین فردی و مهارت اداره زندگی، تاکید کتاب پایه دوم بر مهارت‌های ارتباط انسانی، روابط بین فردی، مشارکت، همکاری، مهارت اداره زندگی و مهارت‌های شهروندی

و تاکید کتاب پایه سوم بر مهارت‌های مشارکت، همکاری، مهارت اداره زندگی، مهارت‌های شهروندی، مهارت قابلیت‌های حرفه‌ای و مهارت خود آگاهی بوده است. از مقایسه بین کتب فوق‌الذکر مشخص است که تعداد و درصد مقوله‌های مربوط به مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب سال اول کمی بیشتر از کتاب سال دوم و سوم می‌باشد.

در مجموع وضعیت مهارت‌های زندگی ارائه شده در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی در دوره ابتدایی و راهنمایی براساس تحلیل محتوای کتاب‌های فوق‌الذکر در حد خوب و مطلوب نبود.

جدول ۲. درصد و فراوانی مهارت‌های زندگی ارائه شده در کتب تعلیمات اجتماعی پایه‌های اول،

دوم و سوم دوره راهنمایی تحصیلی از منظر سیره نبوی

پایه کلاسها	متن درس		سوالات	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
سال اول	۲	۵۰	۳	۵۰
سال دوم	۱	۲۵	۲	۳۳/۳
سال سوم	۱	۲۵	۱	۱۶/۷
کل	۴	۱۰۰	۶	۱۰۰

جدول ۳. زمان اختصاص یافته برای تدریس دروس دوره راهنمایی

نام درس	ساعت اختصاص یافته	نام درس	ساعت اختصاص یافته
ریاضی	۵ ساعت	دینی	۲ ساعت
علوم	۴ ساعت	زبان	۲ ساعت
فارسی (انشاء، املاء و نگارش)	۵ ساعت	تاریخ	۱ ساعت
نقاشی	پایه اول و دوم ۲ ساعت پایه سوم ۱ ساعت	جغرافیا	۱ ساعت
ورزش	۲ ساعت	تعلیمات اجتماعی	۱ ساعت

در جدول شماره سه، ساعات هفتگی دروس مختلف دوره راهنمایی از جمله درس تعلیمات اجتماعی ارائه شده است.

سؤال پژوهشی ۳: آیا بین حجم محتوای کتب تعلیمات اجتماعی براساس مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) و زمان آموزش آن (ساعات تدریس هفتگی) از نظر دبیران تناسب کافی وجود دارد؟

این سوال از دیدگاه دبیران تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی مورد بررسی قرار گرفت. بر

اساس یافته‌های به دست آمده، همچنان که در جدول چهار مشخص است، نظر اکثر دبیران در این خصوص در حد متوسط به پایین بوده و بیشتر دبیران موافق تناسب بین محتوای کتب تعلیمات اجتماعی براساس مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص) با زمان اختصاص یافته به آن (یک ساعت در هفته) نبوده اند.

جدول ۴. توزیع درصد و فراوانی پاسخ‌های دبیران در مورد تناسب محتوا براساس مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص) با زمان اختصاص یافته

زمان آموزش	سال اول		سال دوم		سال سوم	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۱۵	۵۷/۷	۱۴	۵۰	۱۸	۶۹/۲۳
کم	۴	۱۵/۳۹	۱۱	۳۹/۲۸	۵	۱۹/۲۳
متوسط	۶	۲۳/۰۷	۳	۱۰/۷۲	۲	۷/۶۹
زیاد	۱	۳/۸۴	—	—	۱	۳/۸۴
خیلی زیاد	—	—	—	—	—	—
	۲۶	۱۰۰	۲۸	۱۰۰	۲۶	۱۰۰

برای بررسی تفاوت نظر دبیران سه پایه از تحلیل واریانس یک سویه استفاده شد، بر اساس نتایج جدول شماره ۵، بین نظرات دبیران سه پایه تفاوت معناداری در مورد میزان تناسب محتوا با زمان آموزش محتوا وجود ندارد.

با توجه به زمان اختصاص یافته به این درس و مقایسه آن با سایر درس‌ها در این مقطع تحصیلی، همان‌طور که در جدول ۳ مشخص است و با توجه به اهمیت موضوع پرورش دانش‌آموزان در راستای مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبراعظم (ص)، زمان اختصاص یافته به این درس مناسب نیست.

جدول ۵. تحلیل واریانس یک سو به جهت بررسی تفاوت نظر دبیران پایه‌های مختلف در مورد میزان تناسب آموزش مهارت‌های زندگی با زمان اختصاص یافته

منبع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	مقدار F	سطح معنی داری
بین گروهی	۰/۹۴	۲	۰/۴۲	۰/۶۹	۰/۵۰
درون گروهی	۵۲/۲۵	۷۷	۰/۶۷		
کل	۵۳/۲۰	۷۹	—		

سوال پژوهشی ۴: نظر دبیران درباره محتوای کتب تعلیمات اجتماعی در خصوص آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) به دانش آموزان چیست؟
بر اساس یافته‌های به دست آمده، همچنان که در جدول ۶ مشخص است، اکثر دبیران پایه های اول و دوم معتقدند که محتوای کتاب‌های این دو پایه می توانند در حد متوسط به دانش آموزان در خصوص آموزش مهارت‌های زندگی کمک کنند، اما دبیران پایه سوم معتقدند که محتوای این کتاب می تواند در حد کم به دانش آموزان در خصوص آموزش مهارت‌های زندگی کمک کند.

جدول ۶. توزیع درصد فراوانی نظرات دبیران در خصوص آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) در کتب تعلیمات اجتماعی به دانش آموزان به تفکیک پایه ها

بررسی کلی	سال اول		سال دوم		سال سوم	
	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	—	—	—	—	۴	۱۵/۳۸
کم	۳	۱۱/۵۲	۴	۱۴/۲۸	۱۱	۴۲/۳۰
متوسط	۹	۳۴/۶۱	۹	۲۲/۱۴	۷	۲۶/۹۲
زیاد	۱۰	۳۸/۴۶	۱۰	۳۵/۷۱	۴	۱۵/۳۷
خیلی زیاد	۴	۱۵/۳۸	۵	۱۷/۸۵	—	—
کل	۲۶	۱۰۰	۲۸	۱۰۰	۲۶	۱۰۰

برای بررسی تفاوت نظر دبیران سه پایه از تحلیل واریانس یک سویه استفاده شد. بر اساس نتایج به دست آمده، همچنان که در جدول ۷ ملاحظه می شود، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ می باشد (۰/۰۰۰) بنابراین فرضیه صفر رد و فرضیه تحقیق پذیرفته می شود. پس بین نظرات دبیران اختلاف معناداری وجود دارد.

جدول ۷. تحلیل واریانس یک سویه جهت بررسی تفاوت نظر دبیران پایه های مختلف در باره کتب فوق الذکر در خصوص آموزش مهارت های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص)

منبع تغییر	مجموع نمرات	درجه آزادی	میانگین نمرات	تعداد f	سطح معنی داری
بین گروهی	۱۰۷۹۸/۰۶	۲	۵۳۹۹/۰۳	۳۰/۷۲	۰/۰۰۰
گروهی	۱۳۵۲۹/۸۹	۷۷	۱۷۵/۷۱		
کل	۲۴۳۲۷/۹۵	۷۹			

برای مشخص شدن تفاوت بین گروه‌ها از آزمون شفه استفاده گردید. همچنان که جدول ۸ نشان می‌دهد کتاب سال اول مجموعاً دانش‌آموزان را بیشتر از کتاب سال دوم، و کتاب سال دوم نیز بیشتر از کتاب سال سوم دانش‌آموزان را با مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) آشنا می‌سازد.

جدول ۸. آزمون شفه جهت بررسی تفاوت معنی داری بین نظرات دبیران پایه های مختلف درباره محتوای کتب تعلیمات اجتماعی در خصوص آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره ی پیامبر اعظم (ص)

گروهها	اختلاف میانگین	انحراف استاندارد	سطح معنی داری
اول	دوم	۱/۳۱	۰/۹۲
	سوم	۲۵/۴۶۱ °	۰/۰۰۰
دوم	سوم	۲۴/۱۴°	۰/۰۰

بحث و نتیجه گیری

همان‌طور که در بخش یافته‌های پژوهشی قید شد، مهم‌ترین مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص)، پس از مطالعه وسیع شناسایی شد و مقوله‌های منطقی برای تدریس مهارت‌های زندگی در ده گروه طبقه‌بندی گردید که عبارتند از: مهارت‌های ارتباط انسانی و روابط بین فردی، مهارت‌های بهداشت و سلامت جسمی و روانی و رعایت نکات ایمنی، مهارت‌های تصمیم‌گیری، مهارت‌های مشارکت و همکاری، مهارت پدر و مادر بودن، مهارت خود آگاهی، مهارت اداره زندگی، مهارت قابلیت‌های حرفه‌ای، مهارت‌های شهروندی، مهارت‌های حل مسئله و خلاقیت. لازم به توضیح است که هر کدام از این گروه‌ها خود به مولفه‌هایی متشکل از زیر گروه‌ها تقسیم شدند. مهارت‌های زندگی تقسیم شده در این تحقیق همسو با تحقیقات دیگر، از جمله (بالدو و فرانسیس به نقل از اذانچیلر، ۱۳۸۳)، سازمان بهداشت جهانی (۱۳۷۷)، طارمیان و همکاران (۱۳۷۸)، ادیب (۱۳۸۲)، اذانچیلر (۱۳۸۳)، دهقانی (۱۳۸۵)، می‌باشد. لیکن در خصوص بررسی مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص) با توجه به مطالعه وسیع در مجموع منابع، به جز کتاب مهارت‌های زندگی در سیره پیامبر اعظم (ص) (۱۳۸۵)، که به نوعی همسو می‌باشد تحقیقی در این زمینه یافت نگردید.

با توجه به بررسی نظرات دبیران دوره راهنمایی، این نیز مشخص شد که اکثر دبیران پایه‌های اول و دوم معتقدند که در کتب تعلیمات اجتماعی به مسائل آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص) در حد متوسط پرداخته شده است اما دبیران پایه‌های سوم معتقدند که

در کتاب تعلیمات اجتماعی سال سوم به این مسئله در حد متوسط به پایین پرداخته شده است، در ضمن دبیران هر سه پایه اذعان داشتند که در این کتاب‌ها با وجود پرداختن به مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص)، مشخصاً از روش و سیره پیامبر اسم برده نشده است. مضافاً این‌که با توجه به سوال‌های باز پرسش‌نامه، اکثر دبیران پیشنهاد تغییر یا افزایش این موارد در خصوص سیره پیامبر اعظم (ص) به کتب تعلیمات اجتماعی را نموده‌اند.

نظر اکثر دبیران دوره راهنمایی در مورد زمان تخصیص یافته به این درس در طول هفته در حد متوسط به پایین بود. البته با توجه به زمان اختصاص یافته - یک ساعت در هفته - و با عنایت به سوال‌های باز پرسش‌نامه اکثر دبیران پیشنهاد افزایش زمان تدریس هفتگی را نموده‌اند. همچنین به عنوان یافته تکمیلی، جدول زمانی برنامه درسی دوره ابتدایی نیز بررسی شد، چنانچه از جدول شماره ۳ مشخص است، زمان اختصاص یافته برای دروس تعلیمات اجتماعی خصوصاً بخش مدنی، در دوره ابتدایی نیز بسیار کم می‌باشد و قطعاً جهت طرح و تبیین و آموزش مهارت‌های زندگی بر اساس سیره نبوی، فرصت کمی موجود است.

جدول ۹. زمان اختصاص یافته برای تدریس دروس دوره ابتدایی

نام درس	ساعت اختصاص یافته	نام درس	ساعت اختصاص یافته
ریاضی	۴ ساعت	دینی	۲ ساعت
علوم	۳ ساعت البته برای پایه سوم یک هفته ۳ ساعت یک هفته ۲ ساعت	قرآن	۲ ساعت
فارسی (انشاء، املاء و قرائت)	۷ ساعت برای پایه سوم ۸ ساعت	ورزش	۲ ساعت
هنر (نقاشی، خوشنویسی)	پایه سوم ۱ ساعت ثابت و یک هفته در میان ۱ ساعت متغیر و پایه چهارم و پنجم ۲ ساعت ثابت و ۱ ساعت متغیر	مطالعات اجتماعی	پایه سوم ۲ ساعت پایه چهارم و پنجم برای تاریخ و جغرافیا هر کدام یک ساعت - برای مدنی یک هفته در میان یک ساعت

شرف بیانی در پژوهش خود در مورد بررسی و تحلیل کتاب‌های تعلیمات اجتماعی به این نتیجه رسیده است که زمان تخصیص یافته با محتوای کتاب‌های فوق‌الذکر تناسب ندارد. همسو با این یافته کلین سن و همکارانش (۱۹۹۸) و سپایس ۱۰ (۱۹۹۵) در تحقیقات خود، بیان نموده‌اند که زمان آموزش برای مسائل اجتماعی در مدارس بسیار کم است.

باتوجه به تحلیل محتوای کتب فوق‌الذکر، در خصوص تاکید و میزان توجه بر آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص) به دانش آموزان، محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره

ابتدایی و راهنمایی در کل، در حد متوسط به پایین است. ضمناً از مقایسه بین کتب فوق‌الذکر مشخص شد که تعداد و درصد مقوله‌های مربوط به مهارت‌های زندگی در متن کتاب‌های دوره ابتدایی در پایه سوم و چهارم دبستان، بسیار کم، لیکن در سال پنجم، به علت طرح مباحث مربوط به ظهور و گسترش اسلام و ویژگی‌های جامعه اسلامی بعد از پیامبر، در سطح خوبی است.

در کتب دوره راهنمایی، مهارت‌های زندگی برگرفته از سیره نبوی، با توجه به تحلیل محتوای کتاب‌های یاد شده، هم چنان که در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود، در متن و سوالات کتاب سال اول در حد متوسط و در کتاب سال دوم و سوم در حد کمتر از متوسط پرداخته شده است. از مقایسه بین کتب فوق‌الذکر مشخص شد که تعداد و درصد مقوله‌های مربوط به مهارت‌های زندگی از منظر سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب سال اول کمی بیشتر از کتاب سال دوم و سوم می‌باشد. ضمناً "پراکندگی مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) در کتاب‌ها یکسان نبوده و بیشتر تاکید بر مهارت‌های ارتباط انسانی و روابط بین فردی و مهارت‌های مشارکت و همکاری بود. مجموعاً در محتوای این کتاب‌ها اشاره صریح و شفاف به سیره نبوی نگردیده است.

با توجه به نتایج به دست آمده، به نظر می‌رسد دلایل متعددی در بروز چنین موقعیتی - عدم پیروی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی از سیره پیامبر اکرم (ص) - می‌تواند نقش داشته باشد، که آسیب شناسی آن می‌تواند ما را در فهم و درک موقعیت و وضعیت موجود و در نهایت حل آن یاری رساند. این آسیب شناسی از دو جهت قابل بررسی است، از یک سو در طراحی برنامه‌های درسی، به خصوص برنامه درسی تعلیمات اجتماعی، به نظر می‌رسد کتاب‌های درسی در بهرمندی از الگوی اسلامی و به‌کارگیری اهداف و دستورات اسلامی موفق نبوده و علی‌رغم اذعان برنامه ریزان و طراحان برنامه در به‌کارگیری مبانی اسلامی و پیروی از سیره معصومین (ع)، در عمل این اتفاق صورت نگرفته است که به نظر می‌رسد غالباً در طراحی برنامه‌ها با این موضوع به صورت سطحی برخورد شده و فقط به نوعی رنگ و بوی اسلام در آن نمایان است و در لایه‌های زیرین به این مواضع از اهداف اسلامی و سیره نبوی و ائمه معصومین توجه کمی شده است. از سوی دیگر در تدوین و اجرای برنامه‌ها نیز به این امر کم توجهی شده و غالباً توجه به مبانی ناب اسلامی و پیروی از الگوی معصومین (ع) در برنامه‌های درسی در حد حرف و صورت ظاهری آن بوده و ما در عمل شاهد اجرای برنامه‌ها به این صورت نیستیم، خصوصاً برنامه درسی تعلیمات اجتماعی با توجه به ویژگی خاص این برنامه در جهت برقراری تعاملات اجتماعی و ... می‌تواند از مبانی اسلامی و سیره نبوی و تعلیمات و دستورات این دین

(به‌خصوص دستورات عملی آن) در جای جای برنامه بهره برد.

باید هم طراحان و دست اندرکاران نظام آموزشی و هم معلمان و مجریان برنامه به این موضوع توجه نمایند؛ با عنایت به اعتقاد اسلامی اکثریت قریب به اتفاق مردم، باید مبنای تعلیم و تربیت و مبنای برنامه درسی در کشورمان مبنای دین اسلام و پیروی از سیره نبوی و ائمه معصومین(ع) باشد. پیامبر بزرگوار اسلام، در طول تاریخ از زوایای گوناگون مورد تحقیق و کنکاش اندیشمندان و صاحب‌نظران قرار گرفته، خصوصاً درباره سیره زندگی او. آن حضرت (ص) در جمیع خصال پسندیده، ممتاز و بی‌نظیر بوده و سرآمد برجستگان بشر می‌باشد. لذا باید نسبت به بهره‌گیری از دستورات اسلامی و تبعیت از سیره آن حضرت، در بخش‌های مختلف کتاب‌های تعلیمات اجتماعی از آن استفاده شود.

لذا باتوجه به اهمیت آموزش مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص) و تأثیر کتب درسی از این موضوع، پیشنهاد می‌گردد در برنامه درسی تعلیمات اجتماعی موارد زیر بکار گرفته شود:

- در سیاستگذاری‌ها و خط‌مشی‌های برنامه‌های درسی، سیره پیامبر به‌عنوان چتر فلسفی و مبنای اعتباربخشی ارزشی در تمامی عناصر و مولفه‌های برنامه درسی مد نظر قرار گیرد، یعنی این‌که هیچ‌یک از عناصر و مولفه‌های برنامه درسی با سیره پیامبر اعظم (ص) مغایرتی نداشته باشد. - تا کنون کتاب‌های زیادی در سرگذشت ختم پیامبران (ص) به رشته تحریر در آمده؛ لیکن با توجه به اهمیت کتب درسی در دوره آموزش اجباری، پیشنهاد می‌گردد در محتوای کلیه کتب عمومی کتب درسی دوره راهنمایی خصوصاً «در کتب تعلیمات اجتماعی، سیره پیامبر اعظم (ص) نیز گنجانده شود، که بدین منظور چندین روش پیشنهاد می‌گردد:

- مجموعه درس‌هایی به نام مبارک آن حضرت خصوصاً در مورد مهارت‌های زندگی از منظر سیره رسول اکرم (ص) به دروس کتب مزبور افزوده گردد.

- در کتب تعلیمات اجتماعی در کنار مطالب هر درس، به سیره پیامبر اعظم نیز در خصوص همان موضوع اشاره گردد (مثلاً) در درس «احساس مسئولیت در خانواده چگونه مشخص می‌شود؟» به سیره پیامبر در همین زمینه اشاره گردد.

- از سیره پیامبر اعظم (ص) به صورت کاربرد عملی در مولفه‌های برنامه درسی استفاده گردد، که چندین روش پیشنهاد می‌گردد:

- در بخش «بحث و گفت‌وگو کنید» در کتب تعلیمات اجتماعی، از دانش‌آموزان خواسته شود که تناسب بین صفات آن حضرت را در ابعاد مختلف کشف نمایند (برای مثال چه ارتباطی بین نظافت شخصی آن حضرت و محیط زیست پاکیزه در جامعه وجود دارد؟

- از دانش‌آموزان بخواهیم که برای برخی از صفات و خصوصیات آن حضرت قصه‌پردازی نمایند (دانش‌آموزان از راه فعالیت‌های ذهنی همچون ترکیب، بیشتر و بهتر سیره پیامبر (ص) را درونی خواهند ساخت).
- به راه انداختن بحث‌های آزاد بین دانش‌آموزان، با نظارت معلم بر سر این موضوع که ما به عنوان انسان‌های عادی، چگونه می‌توانیم سیره آن حضرت را در زندگی مان الگو قرار دهیم.
- از دانش‌آموزان خواسته شود که اگر در محیط اطراف خود، فرد یا افرادی را می‌شناسند که بیشتر صفات و خصوصیات و سیره پیامبر گرامی (ص) را در اعمال و رفتار خود متجلی می‌نمایند به‌عنوان یک انشای آزاد به کلاس معرفی نمایند و دلیل خود را بیان کنند.
- از دانش‌آموزان خواسته شود که ارتباط بین مسائل و مشکلات زندگی کنونی (خود دانش‌آموزان) با سیره و صفات پیامبر اعظم (ص) کشف نموده و توضیح دهند؟ به عبارت دیگر، کدام یک از صفات ایشان راه حل کدام یک از مسائل جامعه فعلی ما است.
- تهیه و نشان دادن فیلم‌های در این زمینه و خواستن از دانش‌آموزان که در مورد پیام فیلم بحث و گفت‌وگو کنند.
- تناسب پراکندگی مقوله‌های مربوط به مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) در قسمت‌های مختلف متن و سوالات رعایت گردد. به هنگام تالیف، تدوین یا اصلاح کتب درسی از نظرات دبیران نیز استفاده گردیده و تغییر مطالب کتاب با توجه به مقتضیات روز صورت پذیرد.
- کلاس‌های ضمن خدمت و بدو خدمت برای دبیران جهت آشنا نمودن آنها با چگونگی تدریس مهارت‌های زندگی با توجه به سیره پیامبر اعظم (ص) تشکیل گردد.
- با توجه به کمبود زمان اختصاص یافته، پیشنهاد می‌گردد یا زمان آموزش کتاب‌های تعلیمات اجتماعی افزایش یابد و یا این که حجم کتب فوق‌الذکر را با توجه به زمان تدریس آن اصلاح نمایند.
- پیشنهاد می‌گردد که سایر کتب درسی نیز از منظر سیره نبوی مورد تحلیل قرار گیرند. خصوصاً کتب تاریخ به دلیل قرابت با کتاب‌های تعلیمات اجتماعی و بررسی نتایج آنها با یافته‌های این پژوهش.
- به این امید که ما مسلمانان با تبعیت و سرمشق گرفتن از پیشوای بی‌ظنیر و بزرگ اسلام، اخلاق، راه و روش او را احیا کرده و جانی تازه و نشئت گرفته از تعالیم حیات‌بخش پیامبر اعظم (ص) در حیاطان و اوضاعی که در آن زندگی می‌کنیم، بدمیم و لذت یک زندگی پاک، مبتنی بر ایمان و اخلاق اسلامی را با بهره‌گیری از آن اسوه حسنه در زندگی‌مان جاری سازیم.

منابع

- آقاجانی، مریم. (۱۳۸۱). *تاثیر آموزشهای مهارتهای زندگی بر سلامت روان و منبع کنترل نوجوانان*، (طرح تحقیقاتی). آموزش و پرورش، استان گلستان.
- احمدیان، ابراهیم. (۱۳۸۵). *نهج الفصاحه، سخنان گهربار حضرت رسول اکرم (ص)*، قم: گلستان ادب.
- احمدی، حبیب... (۱۳۷۷). *رسول اکرم (ص) الگوی زندگی*. قم: فاطیما.
- ادیب، یوسف. (۱۳۷۴). *تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۷۴-۷۳*، (طرح تحقیقاتی) آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی.
- ادیب، یوسف. (۱۳۸۲). *طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی مهارتهای زندگی برای دوره راهنمایی تحصیلی*، (رساله دکتری). دانشگاه تربیت مدرس. دانشکده علوم انسانی. تهران.
- اذنجیل، فاطمه. (۱۳۸۳). *اولویت بندی مهارت های زندگی مورد نیاز دانش آموزان دختر سال اول متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش آموزان و مقایسه آن با برنامه درسی موجود در اول متوسطه شهرستان ارومیه*، (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه تبریز. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
- بولتون، رابرت. (۱۹۸۶). *روان شناسی روابط انسانی (مهارتهای مردمی)*. (ترجمه حمید رضا سهرابی، ۱۳۸۱). تهران: رشد.
- پاشا، غلامرضا، و یادآوری، ماندانا. (۱۳۸۶). *اثر آموزش مهارت زندگی در افزایش سلامت عمومی، عزت نفس و خود ارزیابی. فصلنامه مطالعات جوانان*، (۱۰ و ۱۱)، ۲۹-۴۰.
- پراواز، وازی. (۱۳۷۰). «آموزش برای آینده» در کتاب گزارش کنفرانس آموزش و پرورش برای آینده، (ترجمه داور شیخاوندی). تهران: سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزش.
- جعفریان، رسول. (۱۳۷۴). *سیره رسول خدا*. قم: دلیل ما.
- جوادی پور، محمد. (۱۳۷۴). *بررسی نحوه تألیف کتابهای تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی بر اساس تکنیک ویلیام رومی*، (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم تربیتی. تهران.
- حجتی، سید محمد باقر. (۱۳۷۱). *سیری در سیره نویسی و مروری بر احوال آثار پارهای از سیره نویسان*. مشهد: کنگره جهانی حضرت رضا (ع).
- حسینی نسب، داوود، و دهقانی، مرضیه. (۱۳۸۷). *تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی بر اساس مهارتهای اجتماعی و بررسی دیدگاههای معلمان این دوره در باره محتوای کتب فوق الذکر*. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۲۴(۲)، ۷۹-۹۹.
- حضرلو، غلامرضا. (۱۳۷۴). *بررسی نحوه تألیف کتاب دانش اجتماعی سال اول متوسطه نظام جدید*. (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبائی. دانشکده علوم تربیتی تهران.
- دفتر تألیف و برنامه ریزی کتابهای درسی. (۱۳۷۷). *چهارچوب های برنامه ریزی درسی*. تهران: ایران.
- ده بزرگی، غلامرضا. (۱۳۷۸). *بررسی اثر بخشی آموزش مهارتهای اجتماعی در سازگاری بیماران اسکیز و فرنیك*، (پایان نامه کارشناسی ارشد). انستیتو روانپزشکی تهران.

- دهقانی، مرضیه، (۱۳۸۳). تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی، بر اساس مهارت‌های اجتماعی و بررسی دیدگاه‌های دبیران این دوره، (پایان نامه کارشناسی ارشد). تبریز، دانشگاه تبریز.
- دهقانی، مرضیه. (۱۳۸۵). پیشنهاد و اولویت بندی برنامه درسی تحت عنوان «مهارت‌های زندگی و مهارت‌های اجتماعی لازم برای کودکان و نوجوانان» در دوره ابتدایی، ششمین همایش انجمن مطالعات برنامه ریزی درسی، شیراز.
- دهقانی، مرضیه. (۱۳۸۸). تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس مهارت‌های اجتماعی با توجه به دیدگاه آموزگاران. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۸(۱۴۹)، ۱۲۱-۳۱
- دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۸۵). سیره نبوی «منطق عملی». تهران: دریا
- دلور، ژاک. (۱۳۷۵). یادگیری گنج درون (نکته‌های برجسته)، (ترجمه فاطمه فقیهی و علی رووف). تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت، تک نگاشت ۴
- رمضانخانی، علی و سیاری، علی اکبر. (۱۳۷۸). بررسی وضعیت آموزش مهارت‌های زندگی در نظام آموزش و پرورش، گزارش تحقیق سازمان ایران و دفتر مطالعات بین المللی وزارت آموزش و پرورش.
- رهنما نظام تربیتی رسمی و عمومی و تدوین سند ملی تربیت رسمی و عمومی. (۱۳۸۸). ویرایش ششم. گرفته شده از دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش: ۴۱
- سازمان بهداشت جهانی. (۱۳۷۷). برنامه آموزش مهارت‌های زندگی (ترجمه ربابه نوری قاسم آبادی، پروانه محمد خانی). تهران: معاونت امور فرهنگی و پیشگیری سازمان بهزیستی کشور.
- سازمان ملی جوانان استان یزد. (۱۳۸۵). مهارت‌های زندگی در سیره پیامبر اعظم (ص). یزد: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد.
- شرف بیانی، حمیدرضا. (۱۳۷۴). بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سال اول و دوم راهنمایی از دیدگاه معلمان و مولفان (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبائی دانشکده علوم تربیتی، تهران.
- شرفی، محمدرضا. (۱۳۸۸). مهارت‌های زندگی در سیره رضوی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- طارمیان، فرهاد. (۱۳۷۸). مهارت‌های زندگی، راهنمای اجرای فعالیت‌های پژوهشی دوره متوسطه. تهران: تربیت.
- علاسوند، فریبا. (۱۳۸۶). مهارت‌های زندگی با رویکرد دینی. تهران: سروش هدایت.
- علاقه بند، علی. (۱۳۹۰). جامعه شناسی آموزش و پرورش. چاپ چهل و نهم، تهران: روان.
- غیاثی کرمانی، سید محمدرضا. (۱۳۸۱). محمد اسوه حسنه، (بهترین الگوی زندگی). انتشارات اسلامی.
- غدیری، فیروز. (۱۳۷۳). بررسی مشکلات موجود در زمینه درس تعلیمات اجتماعی کلاس‌های چهارم و پنجم استان کردستان در سال ۱۳۷۳-۷۴، (طرح تحقیقاتی). آموزش و پرورش، استان کردستان.
- فتحی آذر، اسکندر. (۱۳۸۰). روش‌های نقد و بررسی کتاب‌های درسی علوم. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت. ۱۵ و ۱۶.
- قران کریم، سوره احزاب، آیه ۲۱، سوره حشر، آیه ۷، سوره نساء، آیه ۵۹ و ۸۰، سوره مائده، آیه ۵۴، سوره محمد، آیه ۳۳، سوره تغابن، آیه ۱۲.

- کار تلج، جی. و میلبرن، جی. اف. (۱۳۷۲). *آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان* (ترجمه محمد حسین نظری نژاد). مشهد: آستان قدس رضوی.
- کمالی دزفولی، سید علی. (۱۳۷۴). *خاتم‌النبین*. تهران: اسوه.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۸). *سیری در سیره نبوی*. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۶۷). *پیامبر امی*. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۵۴). *نختم نبوت*. تهران: صدرا.
- معاونت آموزش و پرورش عمومی سازمان آموزش و پرورش خراسان رضوی. (۱۳۸۷). *مهارت‌های زندگی از دیدگاه قرآن و احادیث*. مشهد: مولف.
- نادری، عزت الله، و سیف نراقی، مریم. (۱۳۸۹). *روش‌های تحقیق و چگونگی ارزش‌یابی در علوم انسانی*. چاپ هفتم. تهران: ارسباران.
- هارجی، کریستین، دیکسون، دیوید. (۱۳۷۷). *مهارت‌های اجتماعی در روابط بین فردی* (ترجمه خشایار بیگی و مهرداد فیروز بخت). تهران: رشد.
- هاشمی، سید جواد. (۱۳۸۴). *محمد راز آفرینش*. قم: لاهیجی.
- یونسف، (۱۳۸۱). *راهنمای آموزش مهارت‌های زندگی برای جوانان و زنان*. تهران: نی.

Altbach, P. G. (1995). *International Encyclopedia of National Systems of Education* (2nd ed). New York: Pergamon. Botvin, G. J., Epstein, J. A., Baker, E., Diaz, T., & Ifill-Williams, M. (1997). School-based drug abuse prevention with inner-city minority youth. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*. 6, 5-20.

Collinson, V. Hoffman. L. ,m. (1998). *High School as a Rite of Passage for Social an Intellectual Development*. paper presented at the annual meeting of the American. (educational research association). Sun Diogo .CA. April . pp: 13-17.

Kelly, J. A. (1982). *Social Skills Training: A practical guide for interventions*, New York: Springer.

Liberman, RP, DeRisi, WJ, & Mueser, KT (1989). *Social skills training for psychiatric patients*. New York: Pergamon Press.

Michelson, L., Sugai, D.P., Wood, R.P. and Kazdin, A.E. (1983). *Social Skills Assessment and Training with Children : An Empirically Based Approach*. New York: Plenum Press.

Ridgeway , C. , & Chaver, T. (2006). Utilizing Children's Literature to Enhance positive Social Interactions ,*Illinois Reading Council Journal*, spring, 34(2),15-23.

Spies, P. (1995). *Turning the Tables: The Growing Need for High Schools to Follow the Lead of Middle Level Reform Thru Interdisciplinary Teaming*. Paper presented at the Annul National Middle School Association conference and Exhibit (22 nd new Orleans, 1-4 1995, LA , November).

Stephens, T. M. (1978). *Social skills in the classroom*. Columbus. Ohio:Cedars press.

پی نویس

1. Stress
2. Botvin
3. Baldo & fransis
4. Ridgeway

۵. العلم فی الصغیر کالتقش علی الحجر، کنز الفوائد، ج ۱: ۱۳۱۹

6. Altbach
7. Cocharan
8. Likert Scale
9. Cronbach's alpha

Archive of SID